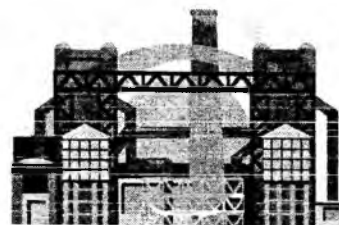

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

УДК 338.93+339.727.22/. 24:339.924

Галушко О.С.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО

Розглядаються стан, особливості та шляхи підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах інтеграції України у світове економічне співтовариство.

The condition, characteristic features, and ways of increasing the efficiency of the foreign economic activity of domestic enterprises in the conditions of Ukraine's integration into the global economy are considered.

Демонополізація зовнішньоекономічної діяльності, якою опроваджувався перехід економіки України до ринкових відносин, надала підприємствам України широкі можливості отримання прибутку за рахунок пошуку нових ринків збуту своєї продукції, придбання більш дешевої та якісної сировини, використання нових технологій, залучення ресурсів світових фінансових ринків тощо.

Керуючись принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, законодавство України передбачає надання суб'єктам господарювання, незалежно від форм власності, права здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України, та виключного права власності підприємств на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності [1].

Разом з тим, більшість підприємств дещо обмежено трактують зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання. Тому, на наш погляд, доцільно зосередити увагу на багатогранності цієї сфери діяльності (рис. 1).

Наявність широкого спектру можливостей підприємства у використанні іноземних ринків збуту та постачання викликає низку проблем як на рівні підприємства, так і на рівні держави. А саме, на рівні держави – це розробка збалансованої митної політики, яка, з одного боку, повинна у певній мірі захистити вітчизняного виробника, а з іншого – не обмежувати прав громадян на отримання товарів та послуг згідно з їх потребами; укладання угод між Україною та іншими державами, які сприятимуть підвищенню ефективності зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств; інформаційно-аналітичне забезпечення бізнесу з метою підвищення обґрунтованості рішень, що приймаються вітчизняними суб'єктами господарювання при виборі напрямків діяльності з урахуванням наявності зовнішніх ринків. На рівні підприємства – це вибір найефективніших напрямків його діяльності в умовах відкритої економіки, тобто в умовах дії принципу свободи зовнішньоекономічного підприємництва, проголошеного законодавством України.

Слід зазначити, що незважаючи на наявність законодавчого забезпечення представлених видів діяльності, більша частина підприємств обмежує зовнішньоекономічну діяльність експортом-імпортом товарів, не використовуючи інших напрямків, тим самим звужуючи можливості отримання прибутку.

Рис. 1. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства

Недоліком організації зовнішньоекономічної діяльності підприємств, який частково є наслідком низького рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, є географічна обмеженість ринків, з якими працюють підприємства: як правило, – це ринки, з якими підприємства звикли працювати в межах Радянського Союзу та країн Варшавського договору. На рис. 2. наведена динаміка експорту та імпорту, що здійснювали підприємства України за період з 1995 року по 2000 рік, яка побудована за статистичними даними [2–4]. Як бачимо, основним напрямком експорту є країни СНД. Інтеграція України у світове економічне співтовариство сприяла поступовому підвищенню рівня експорту у країни ЄС, який перевищує на теперішній час експорт у постсоціалістичні країни Європи, але значно нижчий, ніж у країни СНД. Це свідчить не тільки про недостатню якість та підвищені витрати на виробництво продукції на вітчизняних підприємствах, а й про недостатню ефективність маркетингових досліджень на вітчизняних підприємствах, низький рівень інформованості вітчизняних виробників, багато в чому пов'язані з недостатністю або не спрямованістю коштів підприємств на просування своїх товарів на нові ринки збуту.

Разом з тим кожне підприємство є суб'єктом формування платіжного балансу країни, тому інформаційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств є важливою державною справою, яка має фінансуватися, на період адаптації українських підприємств в умовах відкритої економіки та лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, на рівні державних програм.

Відсутність диверсифікації товарних та фінансових ринків, використання ринків країн з нестабільним економічним та політичним станом підвищує підприємницький ризик, призводить до втрат або додаткових витрат на страхування ризиків. Тому аналіз прибутковості напрямків зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням витрат на страхування ризиків та інших чинників, що визначають ефективність даного напрямку, є однією з актуальних теоретичних та практичних проблем розвитку зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств та держави в цілому.

Однією з проблем зовнішньоекономічної діяльності України є також забезпечення позитивного сальдо торгівельного балансу. Порівняння даних графіків “а” і “б” рис. 2 свідчить, що протягом 1995 – 2000 років підприємства країн СНД імпортують в Україну продукцію, вартість якої значно перевищує вартість товарів, що експортується Україною до цих країн (рис. 2). Це призводить до від'ємного сальдо торгівельного балансу з цими країнами. Причому 62% вартості імпорту з Росії складає мінеральне паливо та нафта, у торгівлі з Узбекистаном частка нафти та нафтопродуктів складає 74%. Це свідчить, з одного боку, про необхідність розвитку експорту наукомісткої продукції у ці країни, з іншого – про необхідність реалізації державних програм ресурсозбереження в Україні, пошуку альтернативних джерел постачання енергоносіїв, розвитку вітчизняної паливодобувної галузі.

Розглядаючи чинники, які викликають напруженість платіжного балансу країни, можна виділити країни, з якими Україна має від'ємне сальдо торгівельного балансу з метою розробки програм просування вітчизняних товарів на ринки цих країн (табл. 1)

Як свідчать дані табл. 1, більшість країн, з якими Україна має від'ємне сальдо платіжного балансу, потребують більш ретельного дослідження їх ринків, що сприятиме розвитку експорту товарів українських підприємств. До проблемних слід віднести ринок країн СНД (рис. 3), вирішення питання нарощування експорту в які слід вирішувати комплексно з вирішенням проблем енергозбереження. Просування товарів вітчизняних підприємств на ринки країн Європи багато в чому залежатиме від перспектив інтеграції України у ЄС.

Як було вказано раніше, експортно-імпортна діяльність є далеко не єдиною програмою зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Важливим напрямком подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств є їх участь у міжнародних фінансових ринках, включаючи як ринок грошей, так і ринок капіталів. Актуальність цих

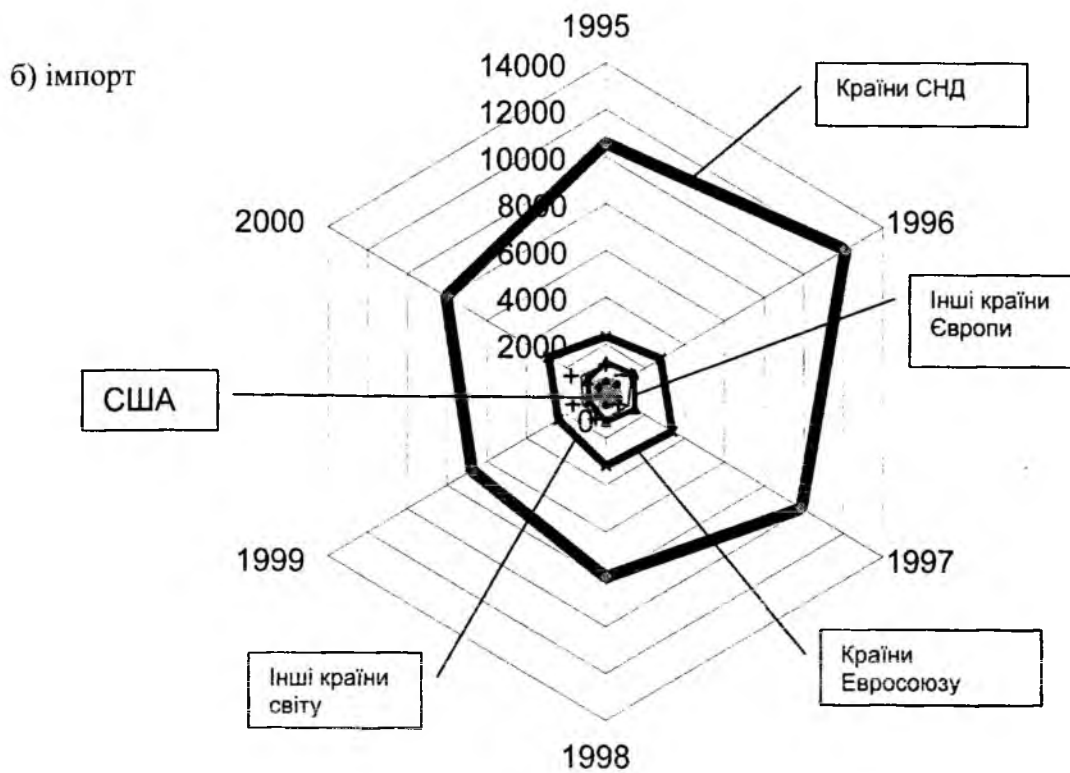
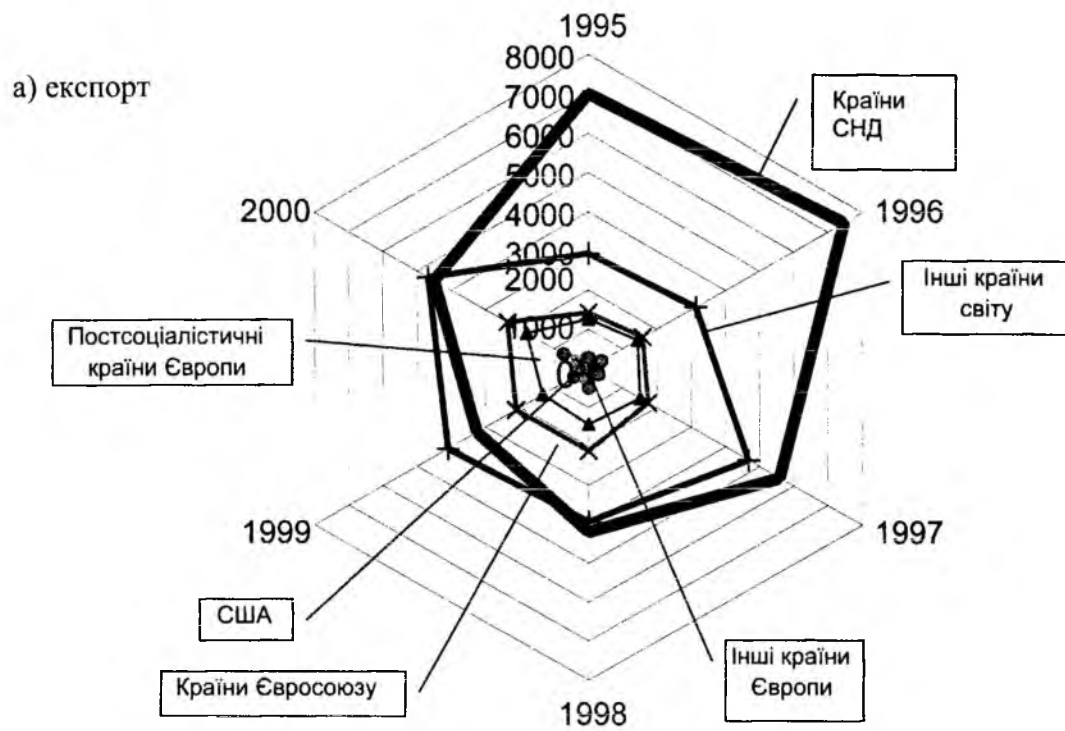

Рис. 2. Динаміка структури експорту та імпорту у зовнішній торгівлі України:
(а) – експорт; (б) – імпорт

Географічні напрямки розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств, що сприятимуть збалансованості торговельних балансів з окремими країнами світу

Країна	Експорт	Імпорт	Мінімально необхідні обсяги нарощування експорту	Країна	Експорт	Імпорт	Мінімально необхідні обсяги нарощування експорту
Країни СНД	4126,9	7963,8	3836,9	Азія	88,8	130,9	42,1
Білорусь	272,1	601,9	329,8	Китай, Гонконг	2,8	4,4	1,6
Казахстан	76,8	412,8	336	Малайзія	16,3	23,2	6,9
Російська Федерація	3515,6	5824,9	2309,3	Монголія	1,3	4,2	2,9
Туркменістан	148,4	946,2	797,8	Японія	68,4	99,1	30,7
Узбекистан	114	178	64	Африка	18	119,1	101,1
Європа	1700,5	2753,3	1052,8	Гана	10,1	24,3	14,2
Австрія	163,6	185,1	21,5	Гвінея	6,3	50,4	44,1
Бельгія	106,5	134,7	28,2	Зімбабве	0,1	11,4	11,3
Гібралтар	1,4	4,8	3,4	Кот-д'Івуар	1,3	23,7	22,4
Данія	24,7	68,2	43,5	Малаві	0	6,5	6,5
Ісландія	0,7	3,8	3,1	Мозамбік	0	0,5	0,5
Литва	83,3	135,4	52,1	Танзанія	0,2	2,3	2,1
Люксембург	1,4	8,9	7,5	Америка	86,5	144,8	58,3
Нідерланди	138	146,6	8,6	Ангілья	0,2	0,9	0,7
Німеччина	741,4	1134,4	393	Бразилія	75,2	93,9	18,7
Словенія	9	29,8	20,8	Гайана	0	24,2	24,2
Сполучене Королівство	137,7	202,8	65,1	Еквадор	11	13,1	2,1
Фінляндія	24	95,9	71,9	Ямайка	0,1	12,7	12,6
Франція	111,7	236,1	124,4	Австралія і Океанія	5,9	54,7	48,8
Швейцарія	148,8	216,4	67,6	Австралія	5,2	53,8	48,6
Швеція	8,3	150,4	142,1	Нова Зеландія	0,7	0,9	0,2
				Разом	6026,6	11166,6	5140

напрямок обумовлюється тим, що необхідною умовою створення матеріально-технічної бази розвитку підприємств, ефективного використання ними не тільки фінансових, але й усіх інших видів ресурсів є ефективна інвестиційна діяльність.

Сучасний стан економіки України, як невід'ємної складової світової економіки, має свої особливості, котрі впливають на обсяги, напрямки, джерела фінансування та ефективність інвестиційної діяльності підприємств.

По-перше, розвиток конкуренції в умовах переходу України до відкритої економіки протікає на фоні високого рівня зносу виробничих потужностей: знос основних фондів,

Рис. 3. Пріоритетні напрямки нарощування експорту при існуючій структурі імпорту

що використовуються в економіці України, становить у середньому 40-45%, а в деяких галузях промисловості вже у 1990 році складав біля 80%. До таких підприємств слід віднести гірничо-збагачувальні комбінати, ряд металургійних підприємств, підприємства вугільної промисловості.

Проблема ускладнюється тим, що саме ці підприємства зумовлюють рівень собівартості продукції та її якість у галузях, котрі використовують їх продукцію у якості сировини та матеріалів, що знижує конкурентоспроможність усіх галузей економіки України.

По-друге, структурна перебудова економіки, процес роздержавлення підприємств, земельного фонду країни, які є об'єктивною необхідністю при переході до ринкових відносин, на першому етапі обумовили тимчасове зниження обсягів виробництва, і, як наслідок, зниження рентабельності роботи підприємств. Оскільки згідно з законодавством України єдиним власним джерелом фінансування відтворення основних фондів та поповнення обігових коштів є прибуток, збиткові та малоприбуткові підприємства не мають можливості провести не тільки модернізацію та реконструкцію, а й просте підтримання виробничих потужностей.

По-третє, в умовах досить високого рівня інфляції (слід зазначити, що рік від року він поступово зменшується), банківська система України, відродження якої почалося лише у 1991 році, не в змозі надавати кредити під відсотки, нижчі ніж рівень інфляції, який зумовлює вартість залучення банками кредитних ресурсів. Крім того, низькорентабельні підприємства відрізняються підвищеним ризиком неповернення кредитів, що об'єктивно тягне за собою підвищення вартості кредитів для таких підприємств. У свою чергу підприємствам доцільно брати кредити тільки під відсотки, які нижчі за рівень рентабельності їх роботи. Вказане протиріччя може бути вирішене тільки з участю держави, за умови використання нею регулюючих та стимулюючих важелів фінансового механізму.

У таких умовах об'єктивною необхідністю є залучення іноземних інвестицій. При цьому завданням вітчизняних підприємств і країни в цілому є ефективне використання можливості залучення іноземних інвестицій з метою забезпечення сталого розвитку кожного підприємства в умовах інтеграції України у світове економічне співтовариство.

Однією з основних ознак світової економіки на сучасному етапі є глобальна інтеграція, яка викликана прагненням власників капіталу підвищити свої прибутки за рахунок наближення до ринків ресурсів (включаючи робочу силу), ринків збуту, використання найбільш дешевих

фінансових ресурсів. У результаті цього процесу створюються транснаціональні корпорації, які й є головним суб'єктом здійснення закордонних прямих інвестицій. Ті транснаціональні корпорації, материнська компанія яких базується у країнах з розвинутою ринковою економікою, володіють новітніми технологіями та коштами для її використання у приймаючих країнах. Якщо країною базування інвестора є країна з високим рівнем науково-технічного розвитку, прямі інвестиції в Україну дають вітчизняним підприємствам, як правило, доступ до нових технологій як у сфері виробництва, так і у сфері менеджменту, а також, у більшості випадків, дають можливість виходу українського підприємства на міжнародні ринки товарів та послуг за допомогою іноземного інвестора. На теперішній час сто десять країн світу інвестують в українську економіку. Прагнення України стати повноправним членом ЄС відбивається і на пошуку джерел фінансування інвестиційних проєктів (рис. 4).

Як свідчить графік, представлений на рис. 4, найбільшим інвестором України є країни ЄС. Ці країни на 1.01.2001 року інвестували в українську економіку 1264 млн. \$. Разом з тим, по відношенню до активів підприємств всіх галузей економіки України, які на 1.01.2001 року склали 776777 млн. грн. [2-4] або 143873,6 млн. \$, ці інвестиції складають лише 0,87%.

На другому місці – Сполучені Штати Америки. До 2000 року США інвестували в Україну 635,8 млн. \$ [2-4], що складає 0,44% до активів підприємств усіх галузей економіки України. Дані рис. 4 також свідчать і про те, що з 1995 до 2001 року іноземні інвестиції в Україну значно зросли, але їх структура за джерелами інвестицій практично не змінилась. У порівнянні ж із внутрішніми інвестиціями в основний капітал доля інвестицій Європейського Союзу складає 48%, а США – 24%. Це свідчить не стільки про високий рівень прямих іноземних інвестицій в українську економіку, скільки про низький рівень інвестування вітчизняними інвесторами, що ще раз підкреслює необхідність розробки ефективної інвестиційної політики держави, яка сприятиме активізації вітчизняних інвесторів.

Структура та обсяги прямих іноземних інвестицій за галузями економіки України свідчать про те, що іноземні інвестори у першу чергу вкладають у галузі, які є більш рентабельними та мають високий рівень оборотності обігових коштів, і поки що не можна

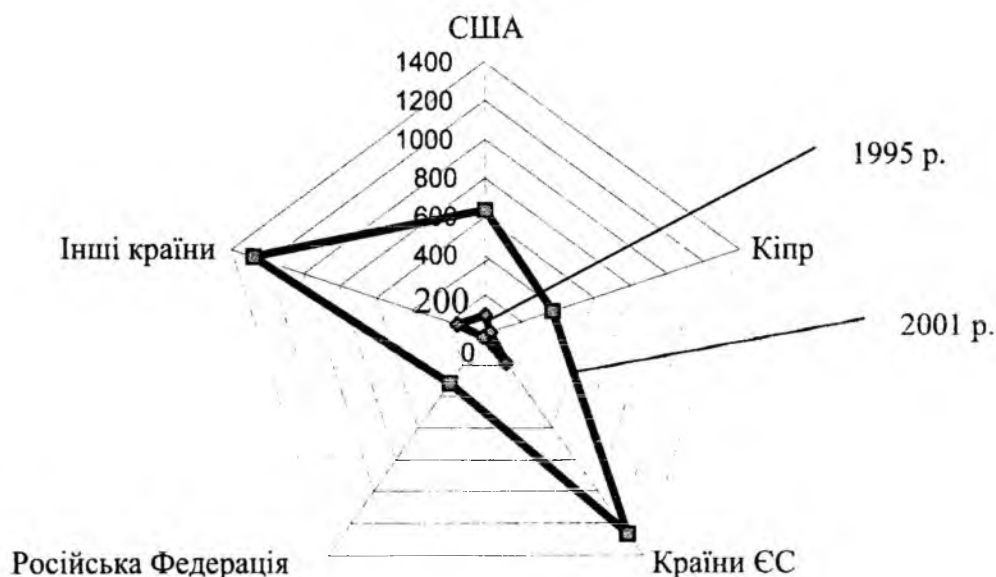

Рис. 4. Тенденції розвитку прямих іноземних інвестицій в Україну
(млн. дол. США на початок року)

казати про експансію іноземного капіталу в українську економіку. Разом з тим, як і кожна країна, Україна повинна контролювати процес інвестування з точки зору стратегічних галузей, які забезпечують економічну самостійність держави. До факторів, що стримують надходження прямих іноземних інвестицій в економіку країн, слід віднести прагнення держави зберегти контроль над національними економічними ресурсами. Країни, у яких ринкові відношення тільки розвиваються, у тому числі й Україна, з одного боку, при дефіциті інвестиційних ресурсів, зацікавлені у залученні іноземного капіталу, з іншого – обмежують експансію іноземного капіталу у зв'язку з загрозою економічної та політичної залежності від країн-інвесторів, втрати контролю над раціональним використанням надр, навколишнього середовища, посилення конкурентної боротьби між вітчизняними та зарубіжними (часом більш прогресивними) технологіями, якщо це має місце.

Країни, які у процесі розвитку ринкових відносин пройшли довготривалий та конфліктний шлях розподілу світових ринків ресурсів, товарних та фінансових ринків, у якості законодавчих обмежень іноземного інвестування використовують вимоги щодо обов'язкової участі вітчизняного капіталу у проектах підприємств з іноземними інвестиціями.

У ряді випадків Україна, як приймаюча країна, на наш погляд, недостатньо використовує розроблені світовою практикою методи державного управління процесом іноземного інвестування.

Україна є не тільки приймаючою країною, а й країною базування інвесторів. Виникає питання, що у даному випадку є мотивом інвестування у економіку інших країн, при дефіциті інвестиційних ресурсів усередині країни. Відомо, що одним із спонукальних мотивів інвестування в іноземну економіку взагалі є прагнення інвестора до мінімізації ризику шляхом диверсифікації капіталу, а також прагнення отримання більших обсягів прибутків, ніж підприємства в країні базування і конкуренти на ринках приймаючої країни. Більші обсяги прибутків можуть бути досягнуті в результаті приближення до ринків ресурсів, ринків дешевої робочої сили, ринків збуту, зниження податкових вимог. Очевидно, що у своїй більшості інвестиції, що йдуть з України до інших країн, розраховані на використання останнього фактору. Про це свідчить направленість інвестицій: більш ніж 49% від них спрямовано у Панаму [2–4], тобто країну, де для утворення підприємств мінімальний статутний фонд складає 100\$, ведення бухгалтерського обліку та надання відомостей податковим органам не є обов'язковим, відсутні вимоги до аудиту, як і в більшості офшорних зон. При цьому інвестиційний потік з України здійснюється переважно у вигляді грошових внесків (99,4%), у той час як інвестиції в українську економіку іноземних інвесторів лише на 57,8% складаються з грошових внесків, на 30,3% із рухомого та нерухомого майна та на 6,2% із цінних паперів.

Надходження інвестицій в Україну значно (на початок 2000 року більш ніж у 33 рази) перевищує вкладення українських інвесторів в економіку інших країн. Разом з тим відтік капіталу з країни, де існує достатньо високий рівень безробіття, на наш погляд, підвищує соціальну напругу, у зв'язку з тим, що гальмує процес створення нових робочих місць. На підприємствах, де інвестиційна діяльність спрямована на інвестування поза межі не тільки України, але й навіть самого підприємства, при сучасному стані виробничих потужностей, рівні кваліфікації кадрів та їх соціальній захищеності не формуються умови для підвищення прибутковості робочих місць, впровадження дієвої системи матеріального стимулювання, підвищення рівня кваліфікації кадрів.

Оскільки іноземні інвестиції у порівнянні з вартістю чинних активів галузей економіки України займають, як було зазначено вище, невелику частку, їх ефективність у цілому по економіці України встановити практично неможливо, при цьому необхідно розглядати кожен конкретний проект. Але оцінити ефективність інвестиційної діяльності в цілому в Україні можливо, простеживши динаміку тих показників, які повинні позитивно змінюватись при ефективній інвестиційній діяльності. Це зростання ВВП, експорту та імпорту, приріст прибутку

підприємств, їх власних коштів у процесі капіталізації прибутку, приріст основних фондів, зростання рентабельності активів і власного капіталу, обсягів продукції промисловості та сільського господарства, зниження рівня інфляції та рівня безробіття. Динаміка вказаних показників представлена на рис. 5.

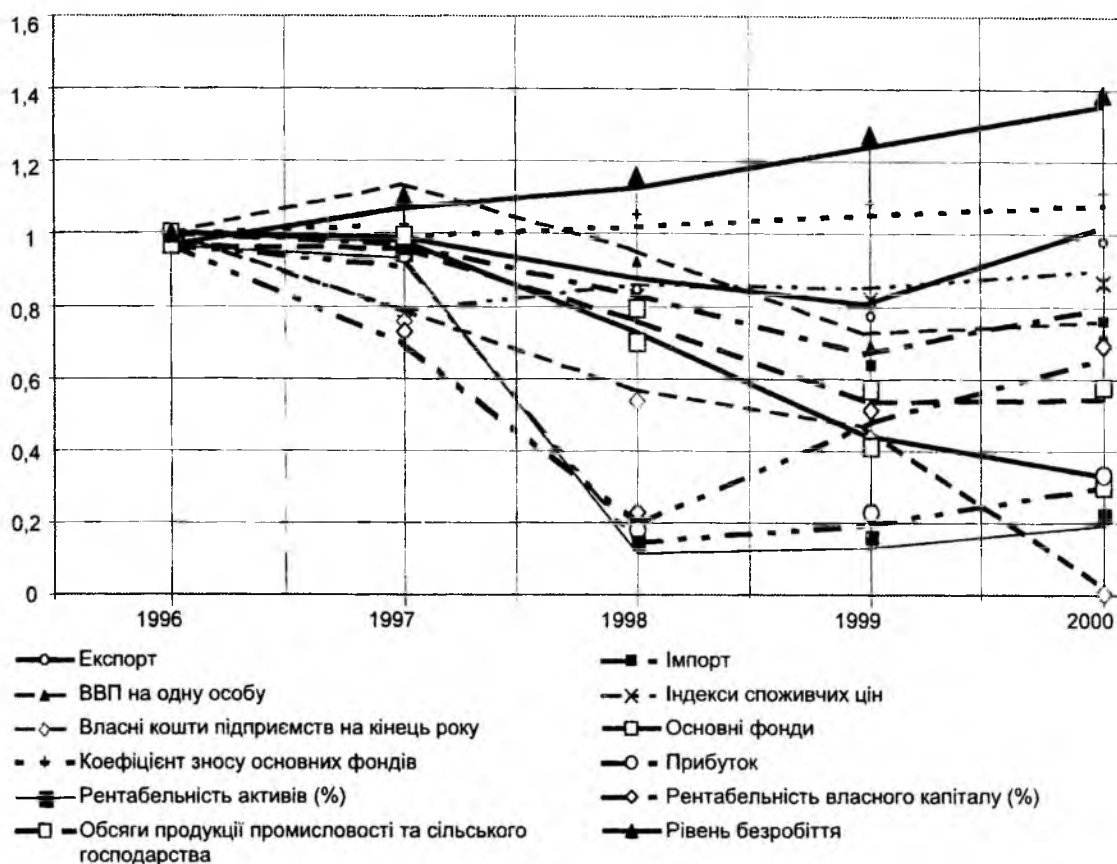

Рис. 5. Динаміка показників ефективності інвестиційної діяльності

Аналіз динаміки перелічених показників свідчить про недостатню ефективність інвестиційної діяльності. Тому питання залучення як вітчизняних, так і іноземних інвесторів до реформування економіки України є однією з найважливіших теоретичних та практичних проблем, від вирішення якої залежить добробут громадян України, збереження Україною її економічної та політичної незалежності.

Література

1. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16 квітня 1991 року (N 959-XII) зі змінами та доповненнями 1991-2000 року.
2. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Держкомвидав України . – К.: Техніка, 1999. - 576 с.
3. Статистичний щорічник України за 1996 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Українська енциклопедія, 1997. - 618 с.
4. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України – К.: Українська енциклопедія, 1999. - 624 с.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Тимошенко Л.М. 27.01.03

Надійшла до редакції
11.01.03